

فارسی نعتیہ شاعری

خاتم النبیین حضرت محمد ﷺ نے صلی اللہ علیہ وسلم انسانِ اکمل ہیں اور باری تعالیٰ نے خود بھی ان کے بعض اخلاقِ حسنہ کی ترویج فرمائی ہے۔ آپ کی ذاتِ ستودہ صفاتِ سہروردی کے ہر لمحہ انسانوں کے لیے نمونہ ہے، اس لیے آپ کی نعت کا تنوع و انبج ہے۔ عرب شعرائے معاصر سے لے کر موجودہ زمانے تک کے شعرا کے ذریعے مختلف زبانوں میں آپ کے اوصافِ حمیدہ کے بارے میں جو نعتیں لکھی گئی ہیں، وہ کئی دفاتر میں بھی نہیں سامیں اور یہ سلسلہ اب الابد تک رہے گا۔ عربی نعتوں کے ضمن میں ”نعت النبی فی اللہب العربی“ نام کی ایک کتاب موجود ہے اور ماہنامہ ”فکر و نظر“ کے چند شماروں میں ایک ممتد بحث بھی کچھ ایام قبل شائع ہو چکی ہے۔ ”مخزنِ نعت“ اور ”ارمغانِ نعت“ نام کی کتابوں میں اردو کے علاوہ بعض عربی اور فارسی نعتیں بھی موجود ہیں مگر چار سے پیش نظر فارسی نعتوں کی ایک خاصی جامع کتاب ”نعت حضرت رسول اکرم ﷺ در شعر فارسی“ ہے۔ ان کتابوں کے علاوہ شعرائے فارسی کے دو اویں کی مدد سے یہ گفتار سعادت ترتیب دی جا رہی ہے۔

فارسی زبان والے مناطق میں اسلام ۷^{ویں} صدی ہجری کے آخر تک پھیل چکا تھا مگر اس زبان کی اقدم شاعری کے نمونے تیسری صدی ہجری (نویں صدی عیسوی) سے دست یاب ہیں۔ قدیم تر فارسی شعرائے ایران نعت سمرانی کی ہو، مگر ان شعرا کی نعتوں کے نمونے جو دست یاب نہیں ہیں۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ

لہ مثلًا و انا لہ لعلی خلق عظیم (قلم : ۴)

یعنی اے پیغمبر! آپ بے شک خلقِ عظیم کے مرتبے پر فائز ہیں۔

۵۔ جیسے حضرت کعب بن زہیر (م ۴۰۲ھ) اور حضرت مسالک بن ثابت (م ۶۰ھ)

۶۔ ارمغانِ نعت مرتبہ شفیق بریلوی کراچی ۱۹۷۶ء اور ۸۳۲ھ۔ نثر و نعت و ترجمہ اقبال جلیلی لاہور ۱۹۷۹ء ص ۹۴

۷۔ قواعد و معیار الدین دہشیری تہران (انتشارات دخیل) ۱۳۷۸ھ/۱۹۶۹ء، ص ۹۰۰

نعت سرائی کی طاف خصوصی توجہ مشہور مفکر اور صوفی شاعر حکیم سنائی غزنوی (م ۵۳۵ھ) نے سب سے پہلے کی۔ خاقانی (م ۵۹۵ھ) کی نعتیں بڑی فکر انگیز ہیں مگر مجموعی طور پر وہ سنائی کے مقلد تھے۔ خاقانی کے معاصر مشہور شاعر سرانظامی گنجوی (م تقریباً ۶۱۰ھ) تھے جنہوں نے معراج نبوی کے واقعات اپنی پانچوں مثنویوں میں نئے طریقے سے لکھے اور متاخر خمسہ سراؤں جیسے امیر خسرو (م ۷۲۵ھ)، جامی (م ۸۹۸ھ) اور صر فی کشمیری (م ۱۰۰۳ھ) وغیر ہم نے بھی یہی روش اپنائی اور نعت سرائی کے علاوہ واقعہ معراج کے کئی پہلو بھی نظم کرتے رہے ہیں۔ واقعہ معراج کہ جیسا کہ آپ دیکھیں گے، دوسرے فارسی شعرا نے بھی لکھا ہے، مگر خمسہ سراؤں کی نعتوں میں اس کا التزام نظر آتا ہے۔

نعت نبوتی کے موضوعات بے حدود ہیں جیسے سرائائے رسول، مقام نبوت، نبی اکرم کے اعلیٰ اخلاق و اوصاف، سیرت رسول، زندگی رسول کے مختلف واقعات نیز مولد و دفن پیغمبر سے محبت کا اظہار۔ شعرا کا اپنا بیان عشق و محبت رسول ان موضوعات پر مستزاد ہے۔ یہاں ہم چند فارسی شاعروں کی بعض نعتوں کی طرف ہی اشارہ کر سکیں گے کیونکہ یہ موضوع بے حد مطول ہے۔

سنائی غزنوی

حکیم سنائی نے اخلاقی اور دینی قصائد میں متمم باشان نکتے بیان کیے ہیں۔ ان کے ایک قصیدے

کی تشبیہ کے چند نعتیہ اشعار ملاحظہ ہوں:

عقل را قربان کن اندر بارگاہ مصطفیٰ	اے سنائی گر بھی جوئی ز لطف حق سنا
نا جو اندری بودی دوست، امروز آشنا	دعا ہمہ او بودے و امروز چون دود ازو
چہ از این عاصی و زآن عامی ہی جوئی شفا؟	رحمة للعالمین آمد طیب است زا و طلب
چون زازد دستور او باشد، شفا گرد و شفا	کآن شفا کرد عقل و نفس و جسم و جان جوئی شفا
بو علی سینا ندر د در نجات و در شفا	کآن نجات و کآن شفا کار باب سنت جست اند

۵۵ و ما ارسلناک الی رحمة للعالمین (الانبیاء : ۱۰۷)

۱۵ نجات و شفا مشہور فلسفی اور طبیب بو علی سینا (م ۴۲۸ھ) کی تصانیف ہیں۔ سنائی نے ابن سینا

و دیگر فلسفیوں کی موشگافیوں پر کئی انتقادات لکھے ہیں مثلاً یہ شعر (سناب معنی روشنی) :

کہ یارب مر سنائی را سنائے وہ تو در حکمت چنان کنوے بر شک آید روان بو علی سینا

چنگ و فترک افدن تا بحق یابی رہی
 این یکے گوید بفرمان کا مستجیبوا للرسول
 چنگ بر قندیل نمود زن تاز خود گردی رہا
 وان دگر خواند ز ایمان یفعل الله ما یشاء
 در حریم مصطفیٰ بو کبر و ار اندر خرام
 تاسیہ روئی جفا بینی و خویش خوئی وفا
 خاک آدم ز آفتاب جو داو زر گشت از انگ
 خاک آدم را چنان بود او کہ مس را کیمیا

یعنی اے سنائی، اگر تجھے لطفِ حق سے روشنی اور ہدایت چلیے تو بارگاہِ مصطفیٰ میں اپنی عقل و کاردانی کو قربان کر دے۔ کل دگر خشتہ تا بیخ اسلام میں آپ ہی سب کچھ تھے مگر آج تم ان سے دور کیے ہو گئے؟ کل کی حُب و دوستی کے مقابلے میں آج کی نا آشنائی نا جواں مردی کھلانے گی۔ آپ ﷺ اور طبیب مطلق بن کر آئے تھے۔ شفا سے قلب ان سے مانگو۔ اس گناہ کار اور اس حوامی طبیب شفا کیا مانگتے ہو؟ جس نجات و شفا کی طلب عامیہ سنت کو ہے، وہ بوعلی سینا کی "شفا" اور "نجات" نام کی کتب (فلسفہ و منطق) سے ہاتھ نہیں لگتی۔ کیوں کہ جس قسم کی شفا کی تجھے عقل، نفس اور جسم و جان نے توسط سے درکار ہے، وہ اگر نبی اکرم کے دستور و سنت کے مطابق نہ ہو تو شقاوت و بدبختی بن جائے گی۔ خدا کی طرف راہ یابی کی طلب بے تو آنحضرت کے فترک میں راہ ڈالو اور خود بینی سے رہائی حاصل کرنے کی خاطر اپنی قندیل پندر کو توڑ ڈالو۔ اچھے لوگ وہی ہیں جو فرمانِ رسول پر لبیک کہتے اور قضا و ناسر پر راضی رہتے ہیں۔ حریمِ مصطفیٰ کے ساتھ حضرت ابوبکر صدیق کی طرح متمسک رہو تاکہ تمہیں ظلم و ستم و فسادوں کی سیاہ روئی اور خوش خلقی والوں کی وفا شعار کی فرق کا علم ہو سکے۔ آپ کے آفتابِ جوہرے خاکِ آدم زریں بنی۔ خاکِ آدم کو آپ نے اس طرح مستنیر کیا ہے جس طرح تانبے کو کیمیاگری سے تاب ناک نایا جاتا ہے۔

مندرجہ بالا اشعار کو اعلیٰ درجے کی نعت کہا جائے گا۔ شرحِ مصطفیٰ کی بے چوٹ و پورا پیروی، متابعتِ دل کی ضرورت و اہمیت، فلسفیانہ مباحث کی گم راہی اور نبی آخر الزمان کے وجود کی معنوی قدمت کے بارے میں ان اشعار میں یلغ اور صریح اشارے آئے ہیں۔ ان کی ایک دوسری نعت کے چند اشعار لکھیے:-
 ان کی نعت میں قرآن مجید کی آیات کی طرف اکثر اشارے ہوتے ہیں:

ختم آن حضور سے کہ قبلہ اش حضرت اعظم بود
 وز لبش یاد طہارت گمہ زمزم بود
 بار عفاء اللہ^ﷺ اولیا را زبرہ یک دم بود
 بار فقر ضعی، بیس عاصی در مقام غم بود
 خاک را با صبا احماش قبا مقلد بود
 رخس او گو سالگرد گمہ ہرستم بود
 جبریل آنجا چو طفل الکن و ابکم بود
 راستی ز این تکیہ گاہے آدمی راکم بود
 گفت ہر حرفے کہ ضعفے یا ذت آن مدغم بود
 گفت زمرد کہ سزلے دیدہ ارتقم بود
 گفت خنمال عروس عاشقان ز آن کم بود
 گفت فتح باز فتح زادہ ملجم بود
 گفت از آن کش نام احمد نقش بر خاتم بود
 تا ترا سوسے پہر برترین سلم بود

روشن آن بودے کہ کمتر منزلش عالم بود
 گرد و منور گمہ جنت بود
 ابومرثا، انبیا را فکرت رحلن کہ بست
 بار الم نشرح، چہ گونی شکل اند بست
 چرخے را از کاف و لولاکش کم زین بود
 سر کہ در میدان مردی پیش او یک دم زند
 در شبے کو عذر اخطا تا ہی خواہد زحق
 حکم الا اللہ برفرق رسول اللہ بین
 گفتم لے بوبکہ با احمد چہ اکتا شدی؟
 گفتم اے عمر تو دیدی بوالحکم پس چہ برید؟
 گفتم اے عثمان بنگاہ کشتہ شوفا شدی؟
 گفتم اے حیدر می از شاغر شیران بخور
 بادرا گفتم سلیمان را چہ اندوت کنی؟
 اے ستائی از رہ جان گوئے مدح مسطفی

سنائی کی اس نادر اور ایمان افزو لغت میں قرآن مجید اور احادیث رسول کی طرف مدح اشعار
 آئے اور ان اشعار میں بے پناہ مکالماتی زور بھی ہے، جیسا کہ آخری شعر اس بات کا مظہر ہے۔ سنائی
 ۹۹ لصرک انہم فی سکر تہم یعمہون۔ الحجر: ۹۲۔ اس آیت مبارکہ میں رسول اللہ کی عمر کی قسم

کو شعرا نے غیر معمولی محبوبیت کی علامت بنا لیا ہے۔ غالب (م ۱۸۶۹ء) کا شعر ہے:

ہر کس قسم بر آنچہ عزیز است میخورد
 سو گند کرد کار بجان مجھ است

۱۰۵۔ ۱۰۶۔ ۱۰۷۔ ۱۰۸۔ ۱۰۹۔ ۱۱۰۔ ۱۱۱۔ ۱۱۲۔ ۱۱۳۔ ۱۱۴۔ ۱۱۵۔ ۱۱۶۔ ۱۱۷۔ ۱۱۸۔ ۱۱۹۔ ۱۲۰۔ ۱۲۱۔ ۱۲۲۔ ۱۲۳۔ ۱۲۴۔ ۱۲۵۔ ۱۲۶۔ ۱۲۷۔ ۱۲۸۔ ۱۲۹۔ ۱۳۰۔ ۱۳۱۔ ۱۳۲۔ ۱۳۳۔ ۱۳۴۔ ۱۳۵۔ ۱۳۶۔ ۱۳۷۔ ۱۳۸۔ ۱۳۹۔ ۱۴۰۔ ۱۴۱۔ ۱۴۲۔ ۱۴۳۔ ۱۴۴۔ ۱۴۵۔ ۱۴۶۔ ۱۴۷۔ ۱۴۸۔ ۱۴۹۔ ۱۵۰۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔ ۲۰۱۔ ۲۰۲۔ ۲۰۳۔ ۲۰۴۔ ۲۰۵۔ ۲۰۶۔ ۲۰۷۔ ۲۰۸۔ ۲۰۹۔ ۲۱۰۔ ۲۱۱۔ ۲۱۲۔ ۲۱۳۔ ۲۱۴۔ ۲۱۵۔ ۲۱۶۔ ۲۱۷۔ ۲۱۸۔ ۲۱۹۔ ۲۲۰۔ ۲۲۱۔ ۲۲۲۔ ۲۲۳۔ ۲۲۴۔ ۲۲۵۔ ۲۲۶۔ ۲۲۷۔ ۲۲۸۔ ۲۲۹۔ ۲۳۰۔ ۲۳۱۔ ۲۳۲۔ ۲۳۳۔ ۲۳۴۔ ۲۳۵۔ ۲۳۶۔ ۲۳۷۔ ۲۳۸۔ ۲۳۹۔ ۲۴۰۔ ۲۴۱۔ ۲۴۲۔ ۲۴۳۔ ۲۴۴۔ ۲۴۵۔ ۲۴۶۔ ۲۴۷۔ ۲۴۸۔ ۲۴۹۔ ۲۵۰۔ ۲۵۱۔ ۲۵۲۔ ۲۵۳۔ ۲۵۴۔ ۲۵۵۔ ۲۵۶۔ ۲۵۷۔ ۲۵۸۔ ۲۵۹۔ ۲۶۰۔ ۲۶۱۔ ۲۶۲۔ ۲۶۳۔ ۲۶۴۔ ۲۶۵۔ ۲۶۶۔ ۲۶۷۔ ۲۶۸۔ ۲۶۹۔ ۲۷۰۔ ۲۷۱۔ ۲۷۲۔ ۲۷۳۔ ۲۷۴۔ ۲۷۵۔ ۲۷۶۔ ۲۷۷۔ ۲۷۸۔ ۲۷۹۔ ۲۸۰۔ ۲۸۱۔ ۲۸۲۔ ۲۸۳۔ ۲۸۴۔ ۲۸۵۔ ۲۸۶۔ ۲۸۷۔ ۲۸۸۔ ۲۸۹۔ ۲۹۰۔ ۲۹۱۔ ۲۹۲۔ ۲۹۳۔ ۲۹۴۔ ۲۹۵۔ ۲۹۶۔ ۲۹۷۔ ۲۹۸۔ ۲۹۹۔ ۳۰۰۔ ۳۰۱۔ ۳۰۲۔ ۳۰۳۔ ۳۰۴۔ ۳۰۵۔ ۳۰۶۔ ۳۰۷۔ ۳۰۸۔ ۳۰۹۔ ۳۱۰۔ ۳۱۱۔ ۳۱۲۔ ۳۱۳۔ ۳۱۴۔ ۳۱۵۔ ۳۱۶۔ ۳۱۷۔ ۳۱۸۔ ۳۱۹۔ ۳۲۰۔ ۳۲۱۔ ۳۲۲۔ ۳۲۳۔ ۳۲۴۔ ۳۲۵۔ ۳۲۶۔ ۳۲۷۔ ۳۲۸۔ ۳۲۹۔ ۳۳۰۔ ۳۳۱۔ ۳۳۲۔ ۳۳۳۔ ۳۳۴۔ ۳۳۵۔ ۳۳۶۔ ۳۳۷۔ ۳۳۸۔ ۳۳۹۔ ۳۴۰۔ ۳۴۱۔ ۳۴۲۔ ۳۴۳۔ ۳۴۴۔ ۳۴۵۔ ۳۴۶۔ ۳۴۷۔ ۳۴۸۔ ۳۴۹۔ ۳۵۰۔ ۳۵۱۔ ۳۵۲۔ ۳۵۳۔ ۳۵۴۔ ۳۵۵۔ ۳۵۶۔ ۳۵۷۔ ۳۵۸۔ ۳۵۹۔ ۳۶۰۔ ۳۶۱۔ ۳۶۲۔ ۳۶۳۔ ۳۶۴۔ ۳۶۵۔ ۳۶۶۔ ۳۶۷۔ ۳۶۸۔ ۳۶۹۔ ۳۷۰۔ ۳۷۱۔ ۳۷۲۔ ۳۷۳۔ ۳۷۴۔ ۳۷۵۔ ۳۷۶۔ ۳۷۷۔ ۳۷۸۔ ۳۷۹۔ ۳۸۰۔ ۳۸۱۔ ۳۸۲۔ ۳۸۳۔ ۳۸۴۔ ۳۸۵۔ ۳۸۶۔ ۳۸۷۔ ۳۸۸۔ ۳۸۹۔ ۳۹۰۔ ۳۹۱۔ ۳۹۲۔ ۳۹۳۔ ۳۹۴۔ ۳۹۵۔ ۳۹۶۔ ۳۹۷۔ ۳۹۸۔ ۳۹۹۔ ۴۰۰۔ ۴۰۱۔ ۴۰۲۔ ۴۰۳۔ ۴۰۴۔ ۴۰۵۔ ۴۰۶۔ ۴۰۷۔ ۴۰۸۔ ۴۰۹۔ ۴۱۰۔ ۴۱۱۔ ۴۱۲۔ ۴۱۳۔ ۴۱۴۔ ۴۱۵۔ ۴۱۶۔ ۴۱۷۔ ۴۱۸۔ ۴۱۹۔ ۴۲۰۔ ۴۲۱۔ ۴۲۲۔ ۴۲۳۔ ۴۲۴۔ ۴۲۵۔ ۴۲۶۔ ۴۲۷۔ ۴۲۸۔ ۴۲۹۔ ۴۳۰۔ ۴۳۱۔ ۴۳۲۔ ۴۳۳۔ ۴۳۴۔ ۴۳۵۔ ۴۳۶۔ ۴۳۷۔ ۴۳۸۔ ۴۳۹۔ ۴۴۰۔ ۴۴۱۔ ۴۴۲۔ ۴۴۳۔ ۴۴۴۔ ۴۴۵۔ ۴۴۶۔ ۴۴۷۔ ۴۴۸۔ ۴۴۹۔ ۴۵۰۔ ۴۵۱۔ ۴۵۲۔ ۴۵۳۔ ۴۵۴۔ ۴۵۵۔ ۴۵۶۔ ۴۵۷۔ ۴۵۸۔ ۴۵۹۔ ۴۶۰۔ ۴۶۱۔ ۴۶۲۔ ۴۶۳۔ ۴۶۴۔ ۴۶۵۔ ۴۶۶۔ ۴۶۷۔ ۴۶۸۔ ۴۶۹۔ ۴۷۰۔ ۴۷۱۔ ۴۷۲۔ ۴۷۳۔ ۴۷۴۔ ۴۷۵۔ ۴۷۶۔ ۴۷۷۔ ۴۷۸۔ ۴۷۹۔ ۴۸۰۔ ۴۸۱۔ ۴۸۲۔ ۴۸۳۔ ۴۸۴۔ ۴۸۵۔ ۴۸۶۔ ۴۸۷۔ ۴۸۸۔ ۴۸۹۔ ۴۹۰۔ ۴۹۱۔ ۴۹۲۔ ۴۹۳۔ ۴۹۴۔ ۴۹۵۔ ۴۹۶۔ ۴۹۷۔ ۴۹۸۔ ۴۹۹۔ ۵۰۰۔ ۵۰۱۔ ۵۰۲۔ ۵۰۳۔ ۵۰۴۔ ۵۰۵۔ ۵۰۶۔ ۵۰۷۔ ۵۰۸۔ ۵۰۹۔ ۵۱۰۔ ۵۱۱۔ ۵۱۲۔ ۵۱۳۔ ۵۱۴۔ ۵۱۵۔ ۵۱۶۔ ۵۱۷۔ ۵۱۸۔ ۵۱۹۔ ۵۲۰۔ ۵۲۱۔ ۵۲۲۔ ۵۲۳۔ ۵۲۴۔ ۵۲۵۔ ۵۲۶۔ ۵۲۷۔ ۵۲۸۔ ۵۲۹۔ ۵۳۰۔ ۵۳۱۔ ۵۳۲۔ ۵۳۳۔ ۵۳۴۔ ۵۳۵۔ ۵۳۶۔ ۵۳۷۔ ۵۳۸۔ ۵۳۹۔ ۵۴۰۔ ۵۴۱۔ ۵۴۲۔ ۵۴۳۔ ۵۴۴۔ ۵۴۵۔ ۵۴۶۔ ۵۴۷۔ ۵۴۸۔ ۵۴۹۔ ۵۵۰۔ ۵۵۱۔ ۵۵۲۔ ۵۵۳۔ ۵۵۴۔ ۵۵۵۔ ۵۵۶۔ ۵۵۷۔ ۵۵۸۔ ۵۵۹۔ ۵۶۰۔ ۵۶۱۔ ۵۶۲۔ ۵۶۳۔ ۵۶۴۔ ۵۶۵۔ ۵۶۶۔ ۵۶۷۔ ۵۶۸۔ ۵۶۹۔ ۵۷۰۔ ۵۷۱۔ ۵۷۲۔ ۵۷۳۔ ۵۷۴۔ ۵۷۵۔ ۵۷۶۔ ۵۷۷۔ ۵۷۸۔ ۵۷۹۔ ۵۸۰۔ ۵۸۱۔ ۵۸۲۔ ۵۸۳۔ ۵۸۴۔ ۵۸۵۔ ۵۸۶۔ ۵۸۷۔ ۵۸۸۔ ۵۸۹۔ ۵۹۰۔ ۵۹۱۔ ۵۹۲۔ ۵۹۳۔ ۵۹۴۔ ۵۹۵۔ ۵۹۶۔ ۵۹۷۔ ۵۹۸۔ ۵۹۹۔ ۶۰۰۔ ۶۰۱۔ ۶۰۲۔ ۶۰۳۔ ۶۰۴۔ ۶۰۵۔ ۶۰۶۔ ۶۰۷۔ ۶۰۸۔ ۶۰۹۔ ۶۱۰۔ ۶۱۱۔ ۶۱۲۔ ۶۱۳۔ ۶۱۴۔ ۶۱۵۔ ۶۱۶۔ ۶۱۷۔ ۶۱۸۔ ۶۱۹۔ ۶۲۰۔ ۶۲۱۔ ۶۲۲۔ ۶۲۳۔ ۶۲۴۔ ۶۲۵۔ ۶۲۶۔ ۶۲۷۔ ۶۲۸۔ ۶۲۹۔ ۶۳۰۔ ۶۳۱۔ ۶۳۲۔ ۶۳۳۔ ۶۳۴۔ ۶۳۵۔ ۶۳۶۔ ۶۳۷۔ ۶۳۸۔ ۶۳۹۔ ۶۴۰۔ ۶۴۱۔ ۶۴۲۔ ۶۴۳۔ ۶۴۴۔ ۶۴۵۔ ۶۴۶۔ ۶۴۷۔ ۶۴۸۔ ۶۴۹۔ ۶۵۰۔ ۶۵۱۔ ۶۵۲۔ ۶۵۳۔ ۶۵۴۔ ۶۵۵۔ ۶۵۶۔ ۶۵۷۔ ۶۵۸۔ ۶۵۹۔ ۶۶۰۔ ۶۶۱۔ ۶۶۲۔ ۶۶۳۔ ۶۶۴۔ ۶۶۵۔ ۶۶۶۔ ۶۶۷۔ ۶۶۸۔ ۶۶۹۔ ۶۷۰۔ ۶۷۱۔ ۶۷۲۔ ۶۷۳۔ ۶۷۴۔ ۶۷۵۔ ۶۷۶۔ ۶۷۷۔ ۶۷۸۔ ۶۷۹۔ ۶۸۰۔ ۶۸۱۔ ۶۸۲۔ ۶۸۳۔ ۶۸۴۔ ۶۸۵۔ ۶۸۶۔ ۶۸۷۔ ۶۸۸۔ ۶۸۹۔ ۶۹۰۔ ۶۹۱۔ ۶۹۲۔ ۶۹۳۔ ۶۹۴۔ ۶۹۵۔ ۶۹۶۔ ۶۹۷۔ ۶۹۸۔ ۶۹۹۔ ۷۰۰۔ ۷۰۱۔ ۷۰۲۔ ۷۰۳۔ ۷۰۴۔ ۷۰۵۔ ۷۰۶۔ ۷۰۷۔ ۷۰۸۔ ۷۰۹۔ ۷۱۰۔ ۷۱۱۔ ۷۱۲۔ ۷۱۳۔ ۷۱۴۔ ۷۱۵۔ ۷۱۶۔ ۷۱۷۔ ۷۱۸۔ ۷۱۹۔ ۷۲۰۔ ۷۲۱۔ ۷۲۲۔ ۷۲۳۔ ۷۲۴۔ ۷۲۵۔ ۷۲۶۔ ۷۲۷۔ ۷۲۸۔ ۷۲۹۔ ۷۳۰۔ ۷۳۱۔ ۷۳۲۔ ۷۳۳۔ ۷۳۴۔ ۷۳۵۔ ۷۳۶۔ ۷۳۷۔ ۷۳۸۔ ۷۳۹۔ ۷۴۰۔ ۷۴۱۔ ۷۴۲۔ ۷۴۳۔ ۷۴۴۔ ۷۴۵۔ ۷۴۶۔ ۷۴۷۔ ۷۴۸۔ ۷۴۹۔ ۷۵۰۔ ۷۵۱۔ ۷۵۲۔ ۷۵۳۔ ۷۵۴۔ ۷۵۵۔ ۷۵۶۔ ۷۵۷۔ ۷۵۸۔ ۷۵۹۔ ۷۶۰۔ ۷۶۱۔ ۷۶۲۔ ۷۶۳۔ ۷۶۴۔ ۷۶۵۔ ۷۶۶۔ ۷۶۷۔ ۷۶۸۔ ۷۶۹۔ ۷۷۰۔ ۷۷۱۔ ۷۷۲۔ ۷۷۳۔ ۷۷۴۔ ۷۷۵۔ ۷۷۶۔ ۷۷۷۔ ۷۷۸۔ ۷۷۹۔ ۷۸۰۔ ۷۸۱۔ ۷۸۲۔ ۷۸۳۔ ۷۸۴۔ ۷۸۵۔ ۷۸۶۔ ۷۸۷۔ ۷۸۸۔ ۷۸۹۔ ۷۹۰۔ ۷۹۱۔ ۷۹۲۔ ۷۹۳۔ ۷۹۴۔ ۷۹۵۔ ۷۹۶۔ ۷۹۷۔ ۷۹۸۔ ۷۹۹۔ ۸۰۰۔ ۸۰۱۔ ۸۰۲۔ ۸۰۳۔ ۸۰۴۔ ۸۰۵۔ ۸۰۶۔ ۸۰۷۔ ۸۰۸۔ ۸۰۹۔ ۸۱۰۔ ۸۱۱۔ ۸۱۲۔ ۸۱۳۔ ۸۱۴۔ ۸۱۵۔ ۸۱۶۔ ۸۱۷۔ ۸۱۸۔ ۸۱۹۔ ۸۲۰۔ ۸۲۱۔ ۸۲۲۔ ۸۲۳۔ ۸۲۴۔ ۸۲۵۔ ۸۲۶۔ ۸۲۷۔ ۸۲۸۔ ۸۲۹۔ ۸۳۰۔ ۸۳۱۔ ۸۳۲۔ ۸۳۳۔ ۸۳۴۔ ۸۳۵۔ ۸۳۶۔ ۸۳۷۔ ۸۳۸۔ ۸۳۹۔ ۸۴۰۔ ۸۴۱۔ ۸۴۲۔ ۸۴۳۔ ۸۴۴۔ ۸۴۵۔ ۸۴۶۔ ۸۴۷۔ ۸۴۸۔ ۸۴۹۔ ۸۵۰۔ ۸۵۱۔ ۸۵۲۔ ۸۵۳۔ ۸۵۴۔ ۸۵۵۔ ۸۵۶۔ ۸۵۷۔ ۸۵۸۔ ۸۵۹۔ ۸۶۰۔ ۸۶۱۔ ۸۶۲۔ ۸۶۳۔ ۸۶۴۔ ۸۶۵۔ ۸۶۶۔ ۸۶۷۔ ۸۶۸۔ ۸۶۹۔ ۸۷۰۔ ۸۷۱۔ ۸۷۲۔ ۸۷۳۔ ۸۷۴۔ ۸۷۵۔ ۸۷۶۔ ۸۷۷۔ ۸۷۸۔ ۸۷۹۔ ۸۸۰۔ ۸۸۱۔ ۸۸۲۔ ۸۸۳۔ ۸۸۴۔ ۸۸۵۔ ۸۸۶۔ ۸۸۷۔ ۸۸۸۔ ۸۸۹۔ ۸۹۰۔ ۸۹۱۔ ۸۹۲۔ ۸۹۳۔ ۸۹۴۔ ۸۹۵۔ ۸۹۶۔ ۸۹۷۔ ۸۹۸۔ ۸۹۹۔ ۹۰۰۔ ۹۰۱۔ ۹۰۲۔ ۹۰۳۔ ۹۰۴۔ ۹۰۵۔ ۹۰۶۔ ۹۰۷۔ ۹۰۸۔ ۹۰۹۔ ۹۱۰۔ ۹۱۱۔ ۹۱۲۔ ۹۱۳۔ ۹۱۴۔ ۹۱۵۔ ۹۱۶۔ ۹۱۷۔ ۹۱۸۔ ۹۱۹۔ ۹۲۰۔ ۹۲۱۔ ۹۲۲۔ ۹۲۳۔ ۹۲۴۔ ۹۲۵۔ ۹۲۶۔ ۹۲۷۔ ۹۲۸۔ ۹۲۹۔ ۹۳۰۔ ۹۳۱۔ ۹۳۲۔ ۹۳۳۔ ۹۳۴۔ ۹۳۵۔ ۹۳۶۔ ۹۳۷۔ ۹۳۸۔ ۹۳۹۔ ۹۴۰۔ ۹۴۱۔ ۹۴۲۔ ۹۴۳۔ ۹۴۴۔ ۹۴۵۔ ۹۴۶۔ ۹۴۷۔ ۹۴۸۔ ۹۴۹۔ ۹۵۰۔ ۹۵۱۔ ۹۵۲۔ ۹۵۳۔ ۹۵۴۔ ۹۵۵۔ ۹۵۶۔ ۹۵۷۔ ۹۵۸۔ ۹۵۹۔ ۹۶۰۔ ۹۶۱۔ ۹۶۲۔ ۹۶۳۔ ۹۶۴۔ ۹۶۵۔ ۹۶۶۔ ۹۶۷۔ ۹۶۸۔ ۹۶۹۔ ۹۷۰۔ ۹۷۱۔ ۹۷۲۔ ۹۷۳۔ ۹۷۴۔ ۹۷۵۔ ۹۷۶۔ ۹۷۷۔ ۹۷۸۔ ۹۷۹۔ ۹۸۰۔ ۹۸۱۔ ۹۸۲۔ ۹۸۳۔ ۹۸۴۔ ۹۸۵۔ ۹۸۶۔ ۹۸۷۔ ۹۸۸۔ ۹۸۹۔ ۹۹۰۔ ۹۹۱۔ ۹۹۲۔ ۹۹۳۔ ۹۹۴۔ ۹۹۵۔ ۹۹۶۔ ۹۹۷۔ ۹۹۸۔ ۹۹۹۔ ۱۰۰۰۔ ۱۰۰۱۔ ۱۰۰۲۔ ۱۰۰۳۔ ۱۰۰۴۔ ۱۰۰۵۔ ۱۰۰۶۔ ۱۰۰۷۔ ۱۰۰۸۔ ۱۰۰۹۔ ۱۰۱۰۔ ۱۰۱۱۔ ۱۰۱۲۔ ۱۰۱۳۔ ۱۰۱۴۔ ۱۰۱۵۔ ۱۰۱۶۔ ۱۰۱۷۔ ۱۰۱۸۔ ۱۰۱۹۔ ۱۰۲۰۔ ۱۰۲۱۔ ۱۰۲۲۔ ۱۰۲۳۔ ۱۰۲۴۔ ۱۰۲۵۔ ۱۰۲۶۔ ۱۰۲۷۔ ۱۰۲۸۔ ۱۰۲۹۔ ۱۰۳۰۔ ۱۰۳۱۔ ۱۰۳۲۔ ۱۰۳۳۔ ۱۰۳۴۔ ۱۰۳۵۔ ۱۰۳۶۔ ۱۰۳۷۔ ۱۰۳۸۔ ۱۰۳۹۔ ۱۰۴۰۔ ۱۰۴۱۔ ۱۰۴۲۔ ۱۰۴۳۔ ۱۰۴۴۔ ۱۰۴۵۔ ۱۰۴۶۔ ۱۰۴۷۔ ۱۰۴۸۔ ۱۰۴۹۔ ۱۰۵۰۔ ۱۰۵۱۔ ۱۰۵۲۔ ۱۰۵۳۔ ۱۰۵۴۔ ۱۰۵۵۔ ۱۰۵۶۔ ۱۰۵۷۔ ۱۰۵۸۔ ۱۰۵۹۔ ۱۰۶۰۔ ۱۰۶۱۔ ۱۰۶۲۔ ۱۰۶۳۔ ۱۰۶۴۔ ۱۰۶۵۔ ۱۰۶۶۔ ۱۰۶۷۔ ۱۰۶۸۔ ۱۰۶۹۔ ۱۰۷۰۔ ۱۰۷۱۔ ۱۰۷۲۔ ۱۰۷۳۔ ۱۰۷۴۔ ۱۰۷۵۔ ۱۰۷۶۔ ۱۰۷۷۔ ۱۰۷۸۔ ۱۰۷۹۔ ۱۰۸۰۔ ۱۰۸۱۔ ۱۰۸۲۔ ۱۰۸۳۔ ۱۰۸۴۔ ۱۰۸۵۔ ۱۰۸۶۔ ۱۰۸۷۔ ۱۰۸۸۔ ۱۰۸۹۔ ۱۰۹۰۔ ۱۰۹۱۔ ۱۰۹۲۔ ۱۰۹۳۔ ۱۰۹۴۔ ۱۰۹۵۔ ۱۰۹۶۔ ۱۰۹۷۔ ۱۰۹۸۔ ۱۰۹۹۔ ۱۱۰۰۔ ۱۱۰۱۔ ۱۱۰۲۔ ۱۱۰۳۔ ۱۱۰۴۔ ۱۱۰۵۔ ۱۱۰۶۔ ۱۱۰۷۔ ۱۱۰۸۔ ۱۱۰۹۔ ۱۱۱۰۔ ۱۱۱۱۔ ۱۱۱۲۔ ۱۱۱۳۔ ۱۱۱۴۔ ۱۱۱۵۔ ۱۱۱۶۔ ۱۱۱۷۔ ۱۱۱۸۔ ۱۱۱۹۔ ۱۱۲۰۔ ۱۱۲۱۔ ۱۱۲۲۔ ۱۱۲۳۔ ۱۱۲۴۔ ۱۱۲۵۔ ۱۱۲۶۔ ۱۱۲۷۔ ۱۱۲۸۔ ۱۱۲۹۔ ۱۱۳۰۔ ۱۱۳۱۔ ۱۱۳۲۔ ۱۱۳۳۔ ۱۱۳۴۔ ۱۱۳۵۔ ۱۱۳۶۔ ۱۱۳۷۔ ۱۱۳۸۔ ۱۱۳۹۔ ۱۱۴۰۔ ۱۱۴۱۔ ۱۱۴۲۔ ۱۱۴۳۔ ۱۱۴۴۔ ۱۱۴۵۔ ۱۱۴۶۔ ۱۱۴۷۔ ۱۱۴۸۔ ۱۱۴۹۔ ۱۱۵۰۔ ۱۱۵۱۔ ۱۱۵۲۔ ۱۱۵۳۔ ۱۱۵۴۔ ۱۱۵۵۔ ۱۱۵۶۔ ۱۱۵۷۔ ۱۱۵۸۔ ۱۱۵۹۔ ۱۱۶۰۔ ۱۱۶۱۔ ۱۱۶۲۔ ۱۱۶۳۔ ۱۱۶۴۔ ۱۱۶۵۔ ۱۱۶۶۔ ۱۱۶۷۔ ۱۱۶۸۔ ۱۱۶۹۔ ۱۱۷۰۔ ۱۱۷۱۔ ۱۱۷۲۔ ۱۱۷۳۔ ۱۱۷۴۔ ۱۱۷۵۔ ۱۱۷۶۔ ۱۱۷۷۔ ۱۱۷۸۔ ۱۱۷۹۔ ۱۱۸۰۔ ۱۱۸۱۔ ۱۱۸۲۔ ۱۱۸۳۔ ۱۱۸۴۔ ۱۱۸۵۔ ۱۱۸۶۔ ۱۱۸۷۔ ۱۱۸۸۔ ۱۱۸۹۔ ۱۱۹۰۔ ۱۱۹۱۔ ۱۱۹۲۔ ۱۱۹۳۔ ۱۱۹۴۔ ۱۱۹۵۔ ۱۱۹۶۔ ۱۱۹۷۔ ۱۱۹۸۔ ۱۱۹۹۔ ۱۲۰۰۔ ۱۲۰۱۔ ۱۲۰۲۔ ۱۲۰۳۔ ۱۲۰۴۔ ۱۲۰۵۔ ۱۲۰۶۔ ۱۲۰۷۔ ۱۲۰۸۔ ۱۲۰۹۔ ۱۲۱۰۔ ۱۲۱۱۔ ۱۲۱۲۔ ۱۲۱۳۔ ۱۲۱۴۔ ۱۲۱۵۔ ۱۲۱۶۔ ۱۲۱۷۔ ۱۲۱۸۔ ۱۲۱۹۔ ۱۲۲۰۔ ۱۲۲۱۔ ۱۲۲۲۔ ۱۲۲۳۔ ۱۲۲۴۔ ۱۲۲۵۔ ۱۲۲۶۔ ۱۲۲۷۔ ۱۲۲۸۔ ۱۲۲۹۔ ۱۲۳۰۔ ۱۲۳۱۔ ۱۲۳۲۔ ۱۲۳۳۔ ۱۲۳۴۔ ۱۲۳۵۔ ۱۲۳۶۔ ۱۲۳۷۔ ۱۲۳۸۔ ۱۲۳۹۔ ۱۲۴۰۔ ۱۲۴۱۔ ۱۲۴۲۔ ۱۲۴۳۔ ۱۲۴۴۔ ۱۲۴۵۔ ۱۲۴۶۔ ۱۲۴۷۔ ۱۲۴۸۔ ۱۲۴۹۔ ۱۲۵۰۔ ۱۲۵۱۔ ۱۲۵۲۔ ۱۲۵۳۔ ۱۲۵۴۔ ۱۲۵۵۔ ۱۲۵۶۔ ۱۲۵۷۔ ۱۲۵۸۔ ۱۲۵۹۔ ۱۲۶۰۔ ۱۲۶۱۔ ۱۲۶۲۔ ۱۲۶۳۔ ۱۲۶۴۔ ۱۲۶۵۔ ۱۲۶۶۔ ۱۲۶۷۔ ۱۲۶۸۔ ۱۲۶۹۔ ۱۲۷۰۔ ۱۲۷۱۔ ۱۲۷۲۔ ۱۲۷۳۔ ۱۲۷۴۔ ۱۲۷۵۔ ۱۲۷۶۔ ۱۲۷۷۔ ۱۲۷۸۔ ۱۲۷۹۔ ۱۲۸۰۔ ۱۲۸۱۔ ۱۲۸۲۔ ۱۲۸۳۔ ۱۲۸۴۔ ۱۲۸۵۔ ۱۲۸۶۔ ۱۲۸۷۔ ۱۲۸۸۔ ۱۲۸۹۔ ۱۲۹۰۔ ۱۲۹۱۔ ۱۲۹۲۔ ۱۲۹۳۔ ۱۲۹۴۔ ۱۲۹۵۔ ۱۲۹۶۔ ۱۲۹۷۔ ۱۲۹۸۔ ۱۲۹۹۔ ۱۳۰۰۔ ۱۳۰۱۔ ۱۳۰۲۔ ۱۳۰۳۔ ۱۳۰۴۔ ۱۳۰۵۔ ۱۳۰۶۔ ۱۳۰۷۔ ۱۳۰۸۔ ۱۳۰۹۔ ۱۳۱۰۔ ۱۳۱۱۔ ۱۳۱۲۔ ۱۳۱۳۔ ۱۳۱۴۔ ۱۳۱۵۔ ۱۳۱۶۔ ۱۳۱۷۔ ۱۳۱۸۔ ۱۳۱۹۔ ۱۳۲۰۔ ۱۳۲۱۔ ۱۳۲۲۔ ۱۳۲۳۔ ۱۳۲۴۔ ۱۳۲۵۔ ۱۳۲۶۔ ۱۳۲۷۔ ۱۳۲۸۔ ۱۳۲۹۔ ۱۳۳۰۔ ۱۳۳۱۔ ۱۳۳۲۔ ۱۳۳۳۔ ۱۳۳۴۔ ۱۳۳۵۔ ۱۳۳۶۔ ۱۳۳۷۔ ۱۳۳۸۔ ۱۳۳۹۔ ۱۳۴۰۔ ۱۳۴۱۔ ۱۳۴۲۔ ۱۳۴۳۔ ۱۳۴۴۔ ۱۳۴۵۔ ۱۳۴۶۔ ۱۳۴۷۔ ۱۳۴۸۔ ۱۳۴۹۔ ۱۳۵۰۔ ۱۳۵۱۔ ۱۳۵۲۔ ۱۳۵۳۔ ۱۳۵۴۔ ۱۳۵۵۔ ۱۳۵۶۔ ۱۳۵۷۔ ۱۳۵۸۔ ۱۳۵۹۔ ۱۳۶۰۔ ۱۳۶۱۔ ۱۳۶۲۔ ۱۳۶۳۔ ۱۳۶۴۔ ۱۳۶۵۔ ۱۳۶۶۔ ۱۳۶۷۔ ۱۳۶۸۔ ۱۳۶۹۔ ۱۳۷۰۔ ۱۳۷۱۔ ۱۳۷۲۔ ۱۳۷۳۔ ۱۳۷۴۔ ۱۳۷۵۔ ۱۳۷۶۔ ۱۳۷۷۔ ۱۳۷۸۔ ۱۳۷۹۔ ۱۳۸۰۔ ۱۳۸۱۔ ۱۳۸۲۔ ۱۳۸۳۔ ۱۳۸۴۔ ۱۳۸۵۔ ۱۳۸۶۔ ۱۳۸۷۔ ۱۳۸۸۔ ۱۳۸۹۔ ۱۳۹۰۔ ۱۳۹۱۔ ۱۳۹۲۔ ۱۳۹۳۔ ۱۳۹۴۔ ۱۳۹۵۔ ۱۳۹۶۔ ۱۳۹۷۔ ۱۳۹۸۔ ۱۳۹۹۔ ۱۴۰۰۔ ۱۴۰۱۔ ۱۴۰۲۔ ۱۴۰۳۔ ۱۴۰۴۔ ۱۴۰۵۔ ۱۴۰۶۔ ۱۴۰۷۔ ۱۴۰۸۔ ۱۴۰۹۔ ۱۴۱۰۔ ۱۴۱۱۔ ۱۴۱۲۔ ۱۴۱۳۔ ۱۴۱۴۔ ۱۴۱۵۔ ۱۴۱۶۔ ۱۴۱۷۔ ۱۴۱۸۔ ۱۴۱۹۔ ۱۴۲۰۔ ۱۴۲۱۔ ۱۴۲۲۔ ۱

نعت سرائی کو عشق و اطاعتِ رسول کا ایک پہلو سمجھتے اور اسے روحانی ارتقا کی خاطر ایک بہت بڑی سعادت اور کامرانی جانتے تھے،

”اے سنائی، دل و زبان سے نعتِ مصطفیٰ کہہ تاکہ وہ تیرے لیے عرشِ بریں کی طرف راہِ یابی کا زمینہ بن سکے۔“

جیسا کہ منقولہ بالا بعض اشعار سے واضح ہے، سنائی نعتِ رسول کے ضمن میں منقبتِ صحابہ پر بھی توجہ دیتے اور عجیب نکتے پیدا کرتے رہے۔ ذیل میں ان کی ایک اور نعت کا انتخاب پیش کیا جاتا ہے۔

تلمیحات کو ہم حواشی میں واضح کر دیں گے۔

جاہ کسریٰ زد بعالمہائے عزل اندر قدم
آتش اندر زرد بجانِ شہر یارانِ عجم
در زرعین بلال او بہ از صدر و ستم
وز سعادت بانعم شہ آنگہ گفت اورا نعم
یاد کرد اندر کلام خود نہ افزون و نہ کم
منہ قین عثمان، علی مستغفرین آمد ہم
آنگہ یزدانش امامت داد بر کل امم
در ہز جزاعتِ او ستم باشد ستم

چون بصیرانہ جمال سید کون از عدم
رایت نفس من اللہ چون آیا از عرب
خاک پلے بو ذرش از یک جہان نو ذر بہ است
ہجو اشد سرنگوں آن کس کہ اورا گفت لا
تا بیانِ شرع و دینش را خداوند جہان
صادقین بو بگز بود وقتین فرخ عمرہ
معتز اولاد آدم، خواجہ بہر دو جہان
در سخن جز نام او گفتن خطا باشد خطا
اے سنائی بز مدح این چنین سید مگوئے

اب تک ہم نے ”ریوان سنائی“ سے نعتوں کے انتخابات نقل کیے ہیں۔ حکیم موسوی کی جملہ مثنویوں میں بھی نعتیں موجود ہیں۔ ان نعتوں میں فضائلِ رسول، سرِ پائے نبی اور مرتبہ نبوت وغیرہ کا بیان ہے۔ مثلاً ذیل کے تین نمونے:

کنہ نصر من اللہ و فتح قریب۔ (الصفت: ۱۱۳)   اللہ آل عمران: ۱۴

..... میں یہ مثنویاں ہیں، حدیقتہ الحقیقہ، سیر العباد الی اللہ، طریقی التحقیق، غریب نامہ

تجربۃ العلم اور کارنامہ تاریخ۔ مکران مثنویوں میں سے اجزاء۔ سے نام بھی ہیں۔

رحمت عالم آشکارا و نمان	احمد مرسل آن چراغِ جهان
جانِ جاننا محمد آمد و بس	آمد اندر جهانِ جاں ہر کس
خانہ بربام چرخِ اعظم کرد	شرع اور افک مسلم کرد
زندہ گشتہ چو مسجد ذوالنون ^ﷺ	پیش او سجدہ کرد عالمِ دون
معنی بکر لفظ محکم از او	زیدہ، جان پاک آدم از او
لقبہ خواہانِ رحمتِ دریاو	ہم عرب ہم عجم مسخر او

گفت اورا بوقتِ وحی و وحل ^ﷺ
 جبریلؑ ایہن کہ ” لا تعجل ^ﷺ ...

رحمتش نام کردہ فضلِ قدم	رحمتِ آب و گل در این عالم
نورِ روزِ قیامت از دلِ او	قدرِ شہبائے قدر از گل او
اولِ فکر و آخرِ العمل او	غرضِ دکن، حکم در ازل او
و آمدہ آخر از پے دعوت	بودہ اول بہ خلقت بصورت

شرع و دین چار طبع و شش سوئے او
 عقل و جان گوہر دو گیسوئے او

رحمۃ للعالمین طیب تو بس	چون تو بیماری از ہوی و ہوس
خرد مصطفاش دایہ بود	سہ کہ را از بلال مایہ بود
نرود پایت او چہ بس بدوی	سوئے حق بے یکا بہ مصطفویؐ
لفظ او جزم دان تو چو فرقان	قول او ختم دان تو چو قرآن
ہر چہ بایست داد، دادہ است او	مانکس دین و ملک و زاد است او
دامنش را ز دست نگرارم	تا مرا دانش است و دین دارم

ﷺ ذوالنون، حضرت یونس اور مسجد ذوالنون یعنی قلم ہا ہی
 اللہ و جل، خوف و ہراس
 اللہ قرآن مجید - ۲۰۷
 اللہ قرآن مجید - اللہ: ۱۱۲

معراجِ نبی کا واقعہ دنیا کے بدیع اور بے نظیر واقعات میں سے ہے۔ حکیم سنائی نے نعتِ نبویؐ کے ضمن میں معراجِ شریف کے واقعے پر بھی کافی لکھا ہے۔ مثلاً ایک مثنوی میں وہ اس طرح آغازِ کلام کرتے ہیں:

پائے برفرقِ عالم و آدم	بر نہادہ ز بہر تاجِ قدم
سترِ مازاغ و ماطنی، بشنو ^{۵۱۵}	دو جہان پیش ہمتش بہ دو جو
شدہ ز آنجا بہ مسجدِ اقصیٰ	”گفت سبحان الذی اسرئ ^{۵۱۵} “
رفتہ و دیدہ و آمدہ بہ مقام	در شب از مسجدِ حرامِ بکام
آیۃ الصغریٰ و آیۃ الکبریٰ ^{۵۱۶}	بنمودہ بدو عیان موٹے
قبۃ ضرب لیلۃ القدریٰ	یافتہ جائے خواجہ عقبیٰ
قابِ قوسین عطف کردہ بہ کف	شدہ از صخرہ تا سوئے رفرف
بر سر زانش از لعلِ تاج	بر نہادہ خدائے در معراج
با لعلِ تاج، غم گناہ کراست؟	با فقرِ ضعیٰ، دل تباد کراست؟
خواندہ تالیخ ہیبتش مریخ	کردہ ناہیبید از غمش تو یخ
چون کمان خم گرفتہ تیر اورا	بودہ بر حبس چون دیر اورا
قرصِ خورشید مہرہ گیسویش	چشمِ ہمیشہ ماندہ در ابروش
نقشِ پیشانی قمر نامش	رنگِ رخسارہ ز حل کاش
صفت زلف اذاسجلی، آمد	نعتِ رویش ز و الضحیٰ، آمد

خاقانی شروانی

حکیم خاقانی کے قصائد اور دیگر اشعار کی طرح ان کی نعتیں بھی فکریہ انگیز اور ادق ہیں۔ نعتیں ان کے دیوان میں بھی ہیں اور مثنوی تحفۃ العراقرین میں بھی۔ یہ مثنوی ان کے حج اور زیارت کے زمانے (۵۶۹ھ) کی یادگار ہے۔ پہلے ان کے دیوان میں سے ایک نعتِ رسولؐ کے چند اشعار دیکھیں:

۵۱۵ آغاز سورۃ بنی اسرائیل

۵۱۶ سورۃ الضحیٰ

۵۱۴ سورۃ النجم

۵۱۵ سورۃ النجم

دندانہ ہائے تاج شرع مصطفیٰ رت
 آہنجا کہ دم کشاد سرافیل دعوتش
 وآہنجا کہ کوس دولت او کوفت لالہ
 آن شاہد لعرک 'وشاگردہ' فاستقیم
 آدم بہ گاہوارۃ او بود شیر خوار
 مہ را دونیمہ کردہ بہ دست چو آفتاب
 محبل اللہ است خلکفان را دوزلف او
 بریام سدرہ تادری ادنی، گلندہ زحمت
 جبریل ہم بر نیمہ رہ از بیم سوختن
 ہر داستان کہ آن نہ شنائے محمد است
 خواہی کہ پنج نوبت "الصابرین نفی"
 انصافین و فاطلب از قانتین ادب

عقل آفرینش از بن دندان کند ضمان
 جان بازیافت پیر سرانذیب در زمان^{۵۲۸}
 آواز، قد صدقت، بر آمد ز لامکان^{۵۲۹}
 مخصوص تم فاندز، و مقصود کن فکان^{۵۳۰}
 ادیس ہم بہ مکتب او گشتہ درس خوان
 سایہ نہ برز میزش و از ابر سائبان
 ہم روز عید و ہم شب قدر اند او نہان
 روح القدس دلیش و معراج نردبان^{۵۳۱}
 بگذاشتہ رکابش و بر تافتہ عنان
 داستان کاہنان شمر آن را ز داستان
 تعلیم کن ز چار خلیفہ طریق آن
 از متقین حیا و ز مستغفرین بیان^{۵۳۲}

خاقانی کے دیوان کی طرح ان کی مثنوی تحفۃ العراقین میں بھی کئی نعتیں موجود ہیں۔ ہم شاعر کے کئی کاصوف ایک نمونہ پیش کر رہے ہیں:

محراب ملائک آستان
 ہارون در سرات موسیٰ
 چون پیر زنے تو را پرستار
 از پنجہ این عجز برمان
 شمشیر زبان من زدودہ

اے سجدہ انبیاء بیانت
 قارون شدہ از عطیات موسیٰ
 این عالم پیر طفل دیدار
 خاقانی را بہ نیم فرمان
 اے حکم تو صیقلی نمودہ

۵۲۸ قرآن حکیم ۱۰۵ : ۳۷

۵۲۹ سورۃ النجم

۵۳۰ ایضاً

۵۲۸ پیر سرانذیب یعنی ابوالبشر حضرت آدم

۵۲۹ ہجرت: ۱۱۲ - المدثر: ۲۰۱

۵۳۰ قرآن حکیم ۳، ۱۷

تینغم ز شنائے تو راست مظهر
ہم گوہر دار و ہم علی و ر
تینغم چو گرفت نورِ رایت
شد نیرِ رکابی ثنائیت
منثور امارتم تو دادی
این تاج تو بر سرم نہادی
اے خواجہ صد ہزار خاقان
خاقانی را غلام خود دان ...

می گنجوی

جیسا کہ ابتداء مقالہ میں لکھا گیا، نظامی خمسہ - اتنی کے متکرر ہیں اور انھوں نے ان مثنویوں
نعت کے ضمن میں واقعہ معراج کے بیان کا التزام کیا اور ان کے پیرو متاخر خمسہ سرابھی اس روش
ہم زن رہے ہیں۔ نظامی کے دیوان اور خمسہ مخزن الاسرار، خسرو و شیریں، لیلیٰ و مجنون، ہفت پیکر
اشرف نامہ) میں کئی ایمان افروز نعتیں موجود ہیں مگر ہم یہاں ان کی پہلی مثنوی مخزن الاسرار کی ایک
ت کے چند شعر نقل کر رہے ہیں۔ اس مثنوی کو نظامی نے عنفوانِ شباب میں لکھا تھا:

تازہ ترین سنبل صحرائے ناز
خاصہ ترین گوہر دریائے راز
شمس نہ مسند، ہفت اختران
ختم رسل، خاتم پیغمبران
احمد رسل کہ غرور خاک اوست
ہر دو جہان بستہ فتراک اوست
سدرہ ز آرائش صورت زہی است
عرش در ایوان تو کرسی نہی است
اے مدنی برقع و مکی نقاب
سایہ نشین چند بود آفتاب ؟
شب بسر او یمانی در آرز
سرچومہ از برد یمانی بر آرز

عطار (م ۷۱۸ھ)

شیخ فرید الدین عطار نیشاپوری، سانی اور مولانا تے روم (م ۷۶۲ھ) کا درمیانی واسطہ اور بہت
مصنف اور شاعر ہیں۔ ان کے دیوان اور مثنویوں میں کئی ایمان افروز نعتیں موجود ہیں۔ ان کی نعتیں
والمعانی اور دلو پز ہیں۔ آسان الفاظ میں وہ ایک جہان معانی سمودیتے ہیں۔ مثنوی ”منطق الطیر“ کی نعت
چند اشعار دیکھیں جنہیں دوسرے فارسی مصنف اور شاعر بھی تبرکاً اپنی تصانیف میں نقل کرتے رہے ہیں:

خواجہ دنیا و دین، گنج وفا
صدر و بدر سرد عالم، مصطفیٰ
پیشوائے انبیاء و مرسلین
مقتدائے اولین و آخرین

آفتابِ شمرغ و دریا کے یقین
 گوہرِ دریا کے تقویٰ ذاتِ او
 خواجہ کونین و سلطانِ ہمہ
 حجتش دکنت نبیاً، از درون
 چھیت و الشمس، آفتابِ روئے او
 بشنو از قرآن، مشو بہودہ گم
 ہر دو عالم بستہ فتر اکِ او
 پیشوائے این جہان و آن جہان
 صاحبِ معراج و صدر کائنات
 نوبتِ منشور او ادنیٰ، زدہ
 مہتر بن و بہتر بن انبیا
 مہدی اسلام و بادی سبل
 خواجہ کنز ہرچہ گویم بیش بود
 خویشتم را خواجہ عیادت گفت
 ہر دو گیتی از وجودش نام یافت
 ہرچہ شبہم آمدند از بہر وجود
 چون طفیل نور او آمد امام
 گشت از انفاسش انوار آشکار
 بود از عزت و شرف ذوالقبلتین
 امہاتِ مومنین از و اج او
 انبیائش پس روند او پیشوا
 بعثت او شد سرنگونی بتان
 ماہ را انگشت او بشگافند

نورِ عالم، رحمۃ للعالمین
 تا ابد دائمی حق دعواتِ او
 آفتابِ جان و ایمانِ ہمہ
 دعوتش ہر و رسالت از برون
 چھیت و اللیل، آیت گیسوئے او
 حجت ” ایوم اکملت لکم
 عرشی و کرسی قبلہ کردہ خاک او
 مقتدائے آشکارا و نہان
 سایہ حق، سایہ خورشید ذات
 ” الانبی بعدی، ابن طغرازدہ
 رہنمائے اصفیاء و اولیاء
 مفتی غیب و امام جزو کل
 در ہمہ چیز از ہمہ در پیش بود
 ” انما انا رحمۃ مہدات، گنت
 عرش نیز از نام او آرام یافت
 ہر دو عالم از طفیلش در وجود
 سوئے کل مبعوث از آن شد لاجرم
 از دل پر فکانش اسرار آشکار
 ظل بے ظلی او بر خافقین
 احترامِ مرسلین معراج او
 عالمانِ امتش چون انبیا
 امتِ او بہترین امتان
 مہر از فرمانش سر شافند

در میان کتف، او نورشید دار
گشته در 'خیر البلاد' اور بنمون
آنچہ اول او شنید از غیب غیب
بعد از آن نور عالی زد عَلم
ختم کرده حق نبوت را بدو
کیست کونہ تشنہ دیدارِ اوست؛
چون بہ منبر بر شد آن در بایے نور

داشت مهرِ نبوت آشکار
دھو خیر الخلق فی خیر القرون
بود نور او بے بیچ ریب
گشت عرش و کرسی و لوح و قلم
معجز و خلق و فتوت را بدو
تا بہ چوب و سنگ غرق کارِ اوست
نالہ حنا ز می شد دُورِ دُور...

الاناروم

مولانا جلال الدین محمد رومی کی مجالسِ سبعہ، مکتوبات، فیہ مافیہ، دیوان اور مثنوی کے ملف مقامات پر سیرتِ رسولؐ سے استناد اور ذکرِ خیر الانام ملتا ہے۔ اس ذکر میں خُتِ رسولؐ رنعت کی باتیں بھی مضمّن ہیں مثلاً مثنوی کے یہ چند اشعار:

نورِ احمدؑ باعثِ آفاق شد
گر نبودے نورِ احمد در جہان
نورِ احمدؑ شورشِ عشاق شد
اوست ایجادِ جہان را واسطہ
کے شدے پیدا زمین و آسمان
در میان خلق و خالق واسطہ
رو۔ تہ دل را جانبِ آن یار کن

مگر نعتِ نبویہ کا ان کے دیوانِ کبیر (دیوانِ شمس تبریزی) میں مثنوی معنوی سے بھی زیادہ دت نظر آتا ہے۔ ہم یہاں بعض موضوعاتِ نعت کے بارے میں چند ابیات نقل کیے دیتے ہیں۔

بت رسولؐ

شداست نورِ محمد ہزار شاخ ہزار
اگر حجاب بدر محمد از یک شجاع
گرفتہ در جہان از کنار تا کنار
سزار را سب و قیس بر درد ز تار

۳۲۷ حتیٰ یعنی بہت رونے والا اور استن یعنی ستون۔ مسجد نبویؐ کے چوبی ستون کا قراقِ رسولؐ میں رونے کا واقعہ مشہور ہے

۳۲۸ یہ اشعار مثنوی معنوی کے بعض نسخوں میں نہیں ملتے۔

مصطفیٰ دردلِ ماگر رہے و مسند نکند
 بنواخت نور مصطفیٰ آن استنِ حنا در
 ربود عقل و دلم را جمالِ آن عربی
 برادرم، پدرم، اصل و وصلِ من عشقت

واقعه معراج

از دو عالم دیدہ بردوزم
 سرد ماناغ و ما طغی، را من

صحبتِ رسول کی سعادت

چرا ز بادِ مکافات داد و بیداد است؟
 ز بعد شش عدد و پنجاہ سخت بنیاد است
 کہ از فضیحتِ فسانہ شان یاد است؟
 چون ابو بکر و چون عمرؓ میرند
 ہر چند کہ ان ہر دو غار می نماید

جہان و کاروان ہر بسر اگر باد است
 بیاد و بود محمد نگہ کہ چون باقی است
 ز باد بولہب و جنس او نمی بینی
 و انک اخلاقِ مصطفیٰ جویند
 صدیق با محمدؐ بر بہت آسمان است

عراقی ہمدانی (م ۱۸۸۹ھ)

شیخ فخر الدین عراقی جو دونوں ملتان میں مقیم رہے اور آخری عمر دمشق میں گزار کر وہیں فوت ہوئے، ایک نامور مصنف اور شاعر تھے۔ ان کی شرح لمعات (اشعة اللغات)، مثنوی عشاق نامہ اور دیوان اشعار مشہور ہے۔ یہاں ہم ان کی ایک معروف نعت کا انتخاب درج کر رہے ہیں۔ ان اشعار میں سیرتِ رسولؐ کا انعکاس ہے اور واقعہ معراج کا بیان بھی۔

عاشقان چون بردر دل طلقہ سودا زنند
 رحمت عالم، رسول اللہ آن کو قدسیان
 آن شہنشاہ ہے کہ بہر اعتصام انبیا
 دلازل چون خطبہ او "والفضی" املا کنند
 آتش سودا سے جانان در دل شیدا زنند
 بردش بیک اوحی اللہ ما اوحی زنند
 عقدہ فترک او از عروۃ الوثقی زنند
 نوشتش ز سبکہ سبحان الذی اسرھا زنند
 ربیت اقبال او بر اوج اودانی زنند

فردوسی نعتیہ شاعری

طرہ مشکین عنبر پاش از یسین چند   حلقہ روئے بہشت آساش از طہا تازہ
 اور ذیل کے اشعار مثنوی عشاق نامہ سے ہیں جسے وہ نامہ کبھی کہتے رہے ہیں:
 نقل کن از وبال کفر بہ دین   مصطفیٰ را دلیل مطلق بین
 خاتم انبیا ، رسولِ ہدیٰ   صاحبِ جبرئیل ، امینِ ہدیٰ
 قصد و مقصود آخر و اول   اولین خالق و آخرین مرسل
 صوفی خانقاہ 'الرحمان'   عالمِ علم ، علم القرآن^{۱۲۹}
 آنکہ پوشید خلعتِ لولاک   وز بلندیش پست شد افلاک
 خواجہ بارگاہِ کونین اوست   سالکِ راہِ قابِ قوسین اوست
 چاکر ش آفتاب و بندہ سہیل   روئے او 'الفضلی' و مؤذ اللیل

سعدی شیرازی (م ۵۶۹۱ھ)

شیخ مصلح بن عبداللہ سعدی شیرازی کے ذکر کے ساتھ ہم ساتویں صدی ہجری کے اواخر تک کی منتخب نعتوں سے گل چینی کا کام مکمل کر رہے ہیں۔ سعدی کی مجالسِ ششگاہ، کلیات اور مثنوی بوستان میں کئی معنی نیر نعوت ملتی ہیں مگر ان کی نشرو نظم کے مجموعے "گلستان" کے مقدمے کے یہ عربی اشعار ان نعتوں سے زیادہ متداول اور زبان زد خاص و عام رہے ہیں:

شفیع مطاع نبی کریم   قسیم جسیم نسیم^{۱۳۰} و سیم
 بلخ العالی بکمالہ   کشف الدجی بجمالہ
 حسنت جمیع خمالہ   صلوا علیہ و آلہ^{۱۳۱}

سعدی غزلیات اور قصائد میں بھی نعتیں لکھتے رہے۔ مثلاً یہ دو شعر ان کے ایک قصیدے کے ہیں:

۱۲۹ سورۃ الرحمن کی ابتدائی آیات

۱۳۰ یعنی حضرت محمد شفیع، واجب الطاعت، پیغمبرِ خدا، سچی، صاحبِ جمال، خوش اندام، صاحبِ خوشبو اور زیور تکبیر

۱۳۱ یعنی نبی اکرمؐ اپنے کمال سے بلندی پر پہنچے اور آپ کے جمال سے تاریکی چھٹ گئی۔ آپ کی سب عادات اور خصال حمد

تھیں۔ آپ اور آپ کی آل پر درود بھیجتے رہو۔

دانی کہ در بیان اذا الشمس کورت^{۵۳۹} ،
 یعنی وجود خواجہ سرا از خاک بر کند
 معنی چہ گفتہ اند بزرگانِ پارسا ؟
 خورشید و ماہ را نبود آن زمان ضیا
 ان کی ایک پوری غزلِ نعتیہ ہے اور اس کا مطلع اس طرح ہے :

ماہ فرد ماند از جمالِ محمدؐ   سرو نباشد باعبدالِ محمدؐ

دسویں صدی ہجری کے ایک مصنف^{۵۴۰} اور شاعر حافظ حسین کر بلائی تبریزی (ابن الکر بلائی م ۹۹۷ھ) نے ایسی ہی ایک نعتیہ غزل لکھی اور اس کے قافیہ و ردیف میں غزلِ سعدی کا تتبع کیا ہے۔ مثلاً :

احسن حسنی است اتصالِ محمدؐ   ابغضِ اشیا است انفعالِ محمدؐ

روشنی آفتاب و مہ چہ باشا۔؟   شمعہ از پر تو جمالِ محمدؐ

شیخ سعدی کی ذیل کی نعت ان کی مثنوی 'بوستان میں سے ہے۔ ان اشعار میں سیرتِ پاکِ مع رسول اور معراج شریف کا لٹنہ دلآویز بیان ہے :

کریم السجایا ، جمیل الشیم	نبی البرایا ، شفیع الامم
امامِ رسل ، پیشوا کے رسول	امینِ خدا ، مہبطِ جبرئیل
شفیع اور علی ، خواجہِ بعث و نشر	امامِ الہدی ، صدرِ ایوانِ حشر
کلمے کہ چرخِ فلک طورِ اوست	ہمہ نور با ، پر تو نور اوست
یتیمے کہ ناخواندہ ، قرآنِ بدست	کتبِ خانہ ہفت ملتِ پشت
چو عزمش بر آمیخت شمشیرِ بیم	بمعجز میانِ قمر زد دو نیم
چو میتش در افواہ دنیا فتاد	تزلزل در ایوانِ کسریٰ فتاد
بہ لاقامتِ لات شکست خورد	بہ اعزازِ دینِ آبِ عزیمیٰ برد
شبے بر نشست از فلک برگزشت	با تمکین و جاہ از ملک درگزشت
چنان گرم در تیبہ قربت براند	کہ بر سدرہ جبرئیل از او باز ماند

۵۳۹ یعنی جب سورج لپیٹ لیا جائے۔ (مکویہ : ۱)

۵۴۰ وہ روایات الجنان و جان الجنات کے مصنف ہیں۔ ج ۱۔ تہران ۱۹۶۵ اور ج ۲ - ۱۹۶۹ء

بدو گفت سالار بیت الحرام   کہ اے عاملِ وحی برتر خرام
چو در دوستی مخلصم یا فتی   عنانم ز صحبت چہ اتا فتی؟
بگفتا، فراتر مجالسم نماند   بماندم کہ نیروئے بالم نماند
اگر یکسر موئے برتر پر م   فروغ تجلی بسوزد پر م
نماند بعصیان کسے دہگیر و   کہ وارد چنین سید سے پیشرو
چہ نعت پسندیدہ گویم تو را؟   علیک السلام نبی الوجلے
دید و رنگ بندوان تو باد   بر اصحاب و بر پیروان تو باد
ترا عقر لولاک، تمکین بس نعت   ثنائے تو لظا و ناسین بس نعت

ترجمہ:- نبی اکرمؐ بندگانہ عبادت اور عمدہ محصلتوں والے تھے۔ وہ سب مخلوق کے نبی اور جملہ امتوں کے شفیع ہیں۔ آپ رسولوں کے امام ہدایت، راہوں کے ہادی، خدا کے امین اور جبرئیل کے مہبط و موزن تھے۔ آپ مخلوق کے شافع، ہنست و فخر کے مالک، امام ہدایت اور میدانِ حشر کے صدر نشین ہیں۔ آپ وہ کلیم تھے جن کا طور آسمان تھا۔ دنیا کی جملہ روشنائیاں آپ کے نور کا عکس ہیں۔ آپ ایک اُمتی تیمم تھے مگر قرآن مجید کی بدولت جلد قوموں کے کتب خانوں کو انھوں نے اپنے تئیں گنیا۔ آپ کے عزم جزم نے جب شمشیرِ بیم اٹھائی تو انزروئے معجزہ چاند کے دو ٹکڑے کر دیے۔ آپ کی شہرت جب دنیا میں پھیلی تو کسریٰ کے اوانوں میں زہرہ و ارتعاش کئے گا۔ آپ نے لالائے ذریعہ لالت بت کو پکنا چور کر دیا اور دین کی عزت سے عزتی کے بت کو بے آبرو بنا دیا۔ ایک رات آپ سولہ سو ٹکڑے افلاک سے گزرے۔ آپ شان و شکوہ میں فرشتوں سے بے حد تھے۔ قریب خداوند کے میدان میں آپ اس قدر تیز گام تھے کہ مقامِ سدہ پر حضرت جبرئیل و امانہ ہو گئے۔ بیتِ حرم کے کھانے فرمایا، اے عاملِ وحی! آگے آ جاؤ۔ مجھے تم نے ایک خاص دوست کے طور پر آزما لیا ہے۔ اب میری صحبت سے بہرہ منانے کی ہمت کر لو۔ ہو؟ حضرت جبرئیل بولے: مجھے آگے بڑھنے کی سکت نہیں۔ ہاں میں مزید طاقت پروردگارؐ نے مجھ سے رکھ رکھا ہے۔ خداوند نے فرمایا: خداوند کے ہاتھوں تو تہمتی باری سے میرے پر چل جائیں گے۔ جس گناہ کا کوئی سبب نہ ہو، تو وہ عذاب میں گنہ گار نہیں رہے گا؟۔ اے نبیِ خلاق! میں اس سے زیادہ اور کیا نعت کہوں کہ آپ پر درود و سلام کی بارش جاری رہے۔ آپ، آپ کے صحابہؓ اور امتیوں پر فرشتوں کا درود و سلام ہو۔ ” لولاک“ کی شان و شوکت کا اعزاز آپ کے لیے کافی ہے، ظلم اور لیس کے قرآنی کلمات آپ کی نعت و توصیف کے لیے مناسب ترین۔